

Лілія Кулікова

ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ГРЕКО-РИМСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Мета нашої статті – розкрити та проаналізувати маловідомі в історії європейської педагогіки сторінки зародження системи вивчення античної міфології і культури як самостійного предмета історико-філологічної освіти.

Відомим уявленням про класичну греко-римську міфологію володіє кожна освічена людина сучасності. В античності знання міфології було природним і необхідним. Знайомство з міфами починалось з дитячих років і не припинялось упродовж життя. Це були відомі усім гімни на честь богів, давні міфи та епічні пісні, які вважались справжньою історією, твори мистецтв художнього слова, пластики, живопису, музики. Міфи були частиною повсякденного життя. Кожне грецьке місто обов'язково мало свою міфологічну традицію, яка входила до державної структури поліса. Міфологічна традиція розповідала про початок цього міста та народу, який там проживав, про героїв і богів, які взяли місто під свій захист. У грецьких міфах могутні сили життя, добра та світла, які отримували перемогу над темними силами зла та смерті. У міфі справжні історичні події та явища оточуючої людини дійсності отримували фантастичну форму. Вона була динамічною і постійно змінювалася. В елліністичний, а особливо, римський період на перший план висувається художньо-естетична сторона. Міф для людей античності завжди був історією, яка своїм корінням сягала у світ, коли далекі предки здійснювали величні та героїчні вчинки.

Ось чому вчені, які створювали коментарії до Гомера (схоласти), повідомляючи інші варіанти міфу, завжди називають їх «історіями на їхнє джерело».

Сучасні вчені дають міфу та міфології наступне визначення: слово «міф» грецьке і буквально означає слово, сказання. Зазвичай, мається на увазі сказання про богів, духів чи пов'язаних із богами своїм походженням героїв-першопредків, які так чи інакше брали участь у створенні світу, його елементів як природних, так і культурних. Слід зазначити, що в сучасній світовій науці про міфологію налічується декілька сотень дефініцій міфу. Міфологія – сукупність подібних оповідань про богів та героїв і в той же час система фантастичних уявлень про світ. Міфологією також називають і

спеціальну науку про міфи. Міфотворчість розглядається як одне з найважливіших явищ культурної історії людства. У первісному суспільстві міфологія являла собою основний спосіб розуміння світу, а міф виражав світовідчуття та світорозуміння епохи його створення. Міфологія є найдавнішим, архаїчним, ідеологічним утворенням, яке має синкретичний характер.

У міфі переплетені зародкові елементи релігій, філософії, науки, мистецтва. У ньому співпадає опис моделі світу та розповідь про природні і культурні об'єкти, про дії богів та героїв, які визначили його теперішній стан, а потім уже про інші події, подані у біографіях міфологічних персонажів. Теперішній стан світу рельєф, небесні світила, тварини та рослини, образ життя, соціальні угруповання, релігійні установки, знаряддя праці, прийоми мисливства та приготування їжі – все це виявляється наслідком подій, що давно минули та дій міфічних героїв, предків, богів, що були відображені десятки тисяч років тому в найдавніших міфах.

Розповідь про події минулого слугує в міфі засобом опису побудови світу, способом пояснення його теперішнього стану. Міфічні події стають «цеглинками» міфічної моделі світу. Міфічний час – це час початковий, «ранній», «перший», «прачас», тобто початок відліку часу життя людства. Це час прапредків, першотворення, «сакральний час, на відміну від наступного історичного часу. Найважливіша функція міфічного часу і самого міфа – створення моделі прикладу, взірця [Мифология. Большой энциклопедический словарь, 1998. – С. 653].

Початки наукового інтересу до міфів і перші спроби їх систематизації належать до початку VI ст. до н.е. Авторами перших історичних творів на міфологічні сюжети були логографи. Із числа відомих нам найбільше місце відводили міфам у своїх творах Фереکید (якого називали афінянином) та Акусілай із Аргосу. Їхні твори носили історико-міфологічний характер. Вони викладали матеріал за генеалогічним принципом, а логограф Гелланік із Лесбосу писав хорографічні твори за географічним принципом розташування матеріалу. Логографи викладали міфи, переказуючи давні епічні поеми як справжню історію, де зберігалися архаїчні риси.

Складна криза, яка охопила грецьке суспільство під час Пелопоннеської війни, похитнув віру у давніх богів і в ті міфи, де розповідалося про їхні походження та генеалогії героїв. Сліди цієї переоцінки цінностей помітні у трагедіях Софокла та Евріпіда, комедіях Арістофана, який усіма силами прагнув захистити стародавні уявлення та принципи. Критицизм і неввіра, початок якому поклав ще Ксенофонт збільшилось в багато разів завдяки діяльності софістів, під час Пелопоннеської війни (431-404 рр. до н.е.). Наслідком цього було вільне ставлення до популярних міфологічних сюжетів, виклад яких ставив тепер свою мету: принести людям приємну розвагу, повідомити уявні факти. Видатним представником такого напрямку у міфографії був Геродот із Гераклеї, який жив у другій половині V ст. до н.е. У творах про Геракла він зібрав усі міфи, пов'язані з іменем цього героя. Джерелом для усіх творів були давні епічні поеми та цикли міфів. Як самостійний жанр грецької літератури міфографія формується тільки після класичної епохи. Початок широкому та систематичному вивченню міфів заклав олександрійський поет Каллімах. [К. 310-240 рр. до н. е.]. Він вивчав міфи і склав каталог знаменитої Александрійської бібліотеки. У творі «Історичні визначні місця» він зібрав і систематизував міфи про заснування міст і заселення островів; легенди, пов'язані з поясненням географічних назв. Цей напрям у міфології продовжили його учні – Істр, Філостефан і Лісімах із Александрії. Величезний міфологічний матеріал, який знаходився як у творах літератури, так і у міфографів, зібрати було складно, тому в олександрійську епоху було продовжено пошуки принципів систематизації міфів. Так, наприклад, Дінарх написав «Критську міфологію», а Менекл із Теоса «Критський цикл».

Поряд із творами, суто наукового характеру, до II ст. до н.е. набувають поширення і науково-популярні керівництва – шкільні навчальні посібники з міфології, міфологічні компендіуми, які склалися на основі більш широких за об'ємом творів міфографів, так і шляхом перекладу давніх епічних поем та інших літературних творів.

Виникає і певний термін для позначення компендіумів – «епічний кікл». Спочатку так позначали усю сукупність поем, створених на основі міфів, які отримали відображення в «Іліаді» й «Одіссеї», але пізніше це слово стали використовувати для позначення міфологічних компендіумів, де у прозаїчній формі переказувалися сюжети цих поем, об'єднаних в систему. Точний зміст «епічного кікла» розкрити неможливо. Є підстави вважати, що зміст цього терміну по-різному розумілося і змінювалося історично.

Відомо, що в елліністичну епоху було зроблено чергову спробу скласти підручник з міфології. У переліку творів ученого граматака Діонісія Скітобрахіона (II пол. II ст. до н.е.) є прозовий твір, «історичний кікл». Німецький дослідник Зуземіль говорить про створений у період від Діонісія Скітобрахіона і до Діодора підручник з міфології, який належав невідомому автору, який став головним джерелом для III і IV книг Діодора, оповідань Конона і Гігіна, а також для «Бібліотеки», автора якої він називає Псевдо-Аполлодором. Однак більшість дослідників схиляється до того, щоб вважати автором «Кікла» Діонісія Скітобрахіона, якого називають кіклографом.

Цей «Кікл» був своєрідною міфологічною енциклопедією, створеною на матеріалі давньої епічної поезії [O. Gruppe *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. Bd. I. Berlin, 1906, S. 610, Re s.v. Kurlos*]. В. Кріст, німецький вчений, який написав у кінці XIX століття, відому історію грецької літератури, був схильний включати в «епічний цикл» сюжети окремих епічних поем («Теогонія», «Титаномехія», «Данаїда», «Едиподія», «Мала Іліада», «Зруйнування Іліона», «Повернення», «Одіссея», «Телегонія») [W. Christ, 1889. – S. 59], [W. Christ. *Geschichte der griechischen Literatur. Nördlingen, 1889. – S. 59*]. «Бібліотека» під ім'ям Аполлодора (II ст. до н.е.), афінського граматака є міфографічним твором, який переказує основні сюжети «Епічного кіклу». До нас дійшла оцінка цієї книги візантійським патріархом Фотієм, відомим бібліофілом, ерудитом (IX ст. до н.е.). Він високо оцінював користь цієї книги і багатство матеріалу, який у ній містився. У ній містилась порада читачеві, як розуміти міфи не звертаючись ні до Гомера, ні до авторів елегій, ні до трагіків, ні до ліричних поетів і авторів кіклічних поем, бо у цій книзі читач знайде все, «що містить світ» [1, 87]. Відомо, що у часи візантійської імперії антична традиція освіченості була ідеалом, а міфологія – одним із найважливіших історичних загальноосвітніх предметів, який вивчали одночасно в середній та вищій школі [2, 120]. Як вважають сучасні дослідники, Фотій вивчав міфи за «Бібліотекою» Аполлодора. Ця книга являє собою єдиний твір з міфології античності, що дійшов до нас, де міфи Давньої Греції викладено у найбільш повному та систематизованому вигляді. В основу був покладений генеологічний принцип. «Бібліотека» користувалася великою популярністю серед грамастиків і усіх, хто вивчав міфологію. Учені гадають, що Аполлодор був олександрійським письменником чи поетом (народився близько 180 р. до н.е.).

Авл Гелій називає Аполлодора «відомим письменником». Однак численні дослідження,

які проводилися німецькими, французькими, англійськими вченими в кінці XIX – початку XX ст., які прагнули дізнатися істини, хто ж насправді був Аполлодор, і коли він жив, не привели їх до єдиного висновку. Теорії, які були висунуті вченими, часто суперечили одна одній. Таким чином, питання про її авторство та місце існування до цього часу залишається відкритим [8]. До наших днів «Бібліотека» Аполлодора продовжує залишатися для нас єдиним давнім підручником і зібранням міфів, що були залишені нам античністю і зберегли давні варіанти міфологічної традиції, у тому числі й такі, що можуть бути знайдені в інших джерелах.

Вірогідно, серед давніх компендіумів з міфології, за яким створила свою геніальну і ніким до цього часу неповторну культуру Стародавня Греція важливе місце займала «Бібліотека і такі першоджерела, як гомерівський епос «Іліада» та «Одісея», трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда, промови Демосфена, комедії Аристофана, Менандра, байки Езопа, а також спеціально створені збірники з найважливіших відомих на той період галузей знань. Незнання байок Езопа в Афінах було ознакою відсутності елементарної освіти [Аристофан. Птици. 471]. Опанувавши грамоту, кожен афінський школяр знайомився з Гомером і Гесіодом. Відомий німецький історик педагогіки Стенцель у монографії про Платона [9, 12] приходить до висновку, що «общее образование, этическое воспитание на героических образцах, реальное обучение все это старое греческое воспитание давалось свободнорожденному человеку с помощью Гомера. И эти три понятия, объединения которых теперь принадлежат к сложнейшим педагогическим проблемам, получали свое единство в непередаваемом слове «Paideia». В іншому своєму дослідженні з античної педагогіки з цього ж приводу він відзначає наступне «указание первого великого теоретика в области педагогики Платона на то, что Гомер воспитал Элладу» [Государство X. 606 с.] особливо трудно оспаривать потому, что он его делает не с целью «прославления, но осуждая его воспитания».

Відомий радянський історик античної педагогіки Г. Жураківський пояснив це так: «Гомеровские поэмы» особливо сильно впливали на еллинскую привилегированную учащуюся молодежь, развивая в ней соответствующее отношение к жизни. При этом, однако, вероятно, на руках учеников были, как о том сообщает Гилутарх, в своем жизнеописании Алкивиада, подчищенные тексты Гомера т.е. такие, из которых были удалены стихи, могущие оказать неподходящее влияние на нравственность детей. Некоторыми из этих стихов в тех же целях школьные интерпретаторы давали иносказательное толко-

вание» [3, 49]. Важливе місце у школі слідом за Гомером займав поет Гесіод [VIII-VII ст. до н.е.], на якого часто посилався Платон, співставляючи його з Гомером, бо його «Труди і дні» відкривали перед читачами картину землеробського життя хоч і в архаїчних формах: «Теогонія» ж відповідала на питання – про народження світу богів. Популярною у школах була гномічна поезія, у вигляді повчальних висловлювань і крилатих фраз (Солон, Фоклід, Філогнід. Таке значення, приписувалося в грецькій школі вивченню літератури в умовах, коли основні шкільні дисципліни ще не диференціювалися одна від одної і відсутність спеціальної богословської літератури відігравала роль основи всієї еллінської освіти, форма урочистого гекзаметру надавалася і всім останнім «непоетичним» дисциплінам – юридичним настановам, моральним повчанням, філософським трактатам і т.ін.) Г. Жураківський звертає увагу на ще одну важливу особливість під час навчання: відсутність можливості у тих, хто навчається користуватися навчальними книгами, літературою, так як в єдиному екземплярі книга була тільки в учителя, тому учні змушені були під диктовку переписувати цілі сторінки. Висока цінність книг і неможливість користуватися ними призводили до необхідності, насамперед, розраховувати на власну пам'ять при використанні того чи іншого автора для цитування (під час публічного виступу), що також було показником і ознакою освіченості і в повсякденному житті. Можна стверджувати, що це було і вимогою, яка висувалася у школі під час вивчення напам'ять не тільки тих чи інших цитат, але і значних за об'ємом фрагментів із класичної літератури.

Ксенофонт описує в «Пире» такий епізод. «Во время пира у Калия, одного из богатых афинских граждан, по предложению Сократа, каждый из присутствующих должен быть открыт, чем он более всего гордится. Когда очередь дошла до Никерата, тот признался, что больше всего он гордится тем, что знает наизусть всю «Илиаду» и «Одиссею». «Отец мой, заботясь о том, чтобы из меня вышел хороший человек, заставлял меня выучить все произведения Гомера, и теперь я мог бы рассказать наизусть всю «Илиаду» и «Одиссею» (Ксенофонт, При, III. 5). [Журавский. 1940, с. 50-51].

Аналогічним шляхом йшов процес навчання і в Давньому Римі. Починали з вивчення коротких латинських і грецьких висловлювань, читали байки Езопа (Квінтіліан рекомендував переходити до читання Езопа відразу ж після «Казки няні»), а потім переходили до Гомера – у латинському перекладі Лівія Андроніка (або читали в оригіналі), яке було одним із основних шкільних посібників, пізніше вивчали Невія,

Еннія, Плавта, Теренція та ін. У римській грамати́чній школі (школа вищого типу порівняно з «*ludus*» – елементарною, вступали після домашньої підготовки і навчалися з 12 до 16 років). На думку відомого римського історика Светонія, ці школи виникли у II ст. до н.е. Як правило, школи були з грецькою мовою навчання, як вважав Т.Жураківський, вони були запозичені з Азії й Елліністичного Сходу і мали своїм прототипом елліністичні гімназії. У загальному потоці грецького впливу, який рухався на Рим зі Сходу, грамати́чні школи були важливими опорними центрами і швидко отримали міцне положення на заході, спочатку як навчальні заклади тільки з грецькою мовою навчання, а потім як школи з навчанням на рідній мові учнів (латинській). Римські грамати́чні школи охоплювали різноманітне коло дисциплін. Передумовою засвоєння цих дисциплін було вивчення грецької мови. Головним завданням за Квінтіліаном було «вивчення правильного способу висловлювати свої думки словами і читання «поетів».

Таким чином, завдання, яке стояло перед грамати́ком було широким і ускладнювалося ще й тим, що основні твори видатних письменників не тільки читали, але й на відміну від греків намагалися коментувати. Для цього потрібно було з'ясувати місце автора у колі його сучасників, подати історію виникнення основних його творів. Було розроблено порядок ознайомлення учнів з текстом відповідних авторів – латинських і грецьких.

Якщо вивчався латинський автор, то потрібно було навчити бездоганно читати його текст, що було особливо важливо у ставленні до поетів, які користувалися своєрідними розмірами, так як у латинській мові не було розділових знаків. На другому етапі вивчення твору головним було досягнути вміння його прокоментувати, познайомитися з біографією автора, запам'ятати всі згадані історичні та міфологічні імена. На третьому потрібно було оволодіти повним критичним аналізом твору, а на четвертому – робити узагальнюючі висновки. Це був час, коли книги дуже високо цінувалися і були великою рідкістю, тому у навчальному процесі важливе місце відводилося диктуванню. Велика увага приділялася вивченню тексту напам'ять, оскільки вважалося, що в майбутньому книга буде використовуватися для оновлення в пам'яті. Важливе місце у школі відводилося вивченню давнього римського законодавства – «Закону 12 таблиць». В епоху імперії предмети у грамати́чних школах групувалися навколо вивчення широкого кола джерел грецької та римської літератури. На прикладі життя Плінія Молодшого (а його по праву можна вважати одним із перших теоретиків та методистів античної

педагогіки) можна визначити більш точно, які поети і письменники вивчалися у школі в цей період. У своїй переписці він посилається на Гомера, Єврипіда, Менандра. Серед прозаїків згадує Ксенофонта, Платона, Геродота, Фукідїда, Ісократ, Демосфена. «Одіссею у перекладі Лівія Андроніка у школах вивчали до епохи Августа, а пізніше замінили на «Енеїду» Вергілія. Успіх «Енеїди» забезпечувався завдяки духу патріотизму, який було закладено у сюжеті».

Почесне, місце поряд із Вергілієм займав Горацій, якого вивчали напам'ять і постійно цитували. Погруддя Горація та Вергілія звичайно прикрашали приміщення латинських шкіл подібно до того, як погруддя Гомера було атрибутом грамати́чних шкіл. Твори Лукіана, Стація ще за свого життя вважалися «шкільною класикою» завдяки оспіваному ними духу патріотизму. У II ст. знову звертаються до забутих раніше Еннія, Невія, Плавта.

Глибоко дослідивши історію грецької та римської педагогіки, на жаль, недоступних сучасному дослідникові, Г. Жураківський прийшов до наступного висновку: «Одного в условиях этого историко – литературного примитивизма и быстрой смены литературных симпатий основа обучения в грамматических школах оставалась неизменной: образование, даваемое в них, было, прежде всего, литературным образованием и только сквозь призму этого литературного образования, которое так соответствовало вкусам господствующих групп данной эпохи, когда, по выражению Ювенала, «в той римской зале, где поэты выступали со своими произведениями, колонны потрескались от декламации», давались некоторые сведения и из других областей знания под видом комментариев тех или иных литературных текстов, сообщались сведения из области философии, природоведения истории – нередко во внешней форме гекзаметров. Лишь элементы астрономии и отчасти математики сохраняли в процессе занятий более самостоятельное значение» [3, 357-358].

Ще йому вдалося знайти у Плінія Молодшого повну характеристику методичних прийомів того часу, покладених в основу освіти, це були форми і методи навчання, які у подальшому склали сутність загальноєвропейської класичної системи освіти, ми бачимо, що вона спочатку була предметом постійних суперечок, дискусій у колі вітчизняних педагогів, так і зарубіжних учених. Пліній Молодший у листі до юнака, на ім'я Фуск, який поставив за мету поглибити та розширити коло своїх знань, дає систему навчально-методичних порад. «Полезно, во-первых, переводить с греческого на латинский и с латинского на греческий: подобными упражнениями приобретает чистота и блеск

выражений, обилие фигур, сила слова. Кроме того, вследствие подражания образцовым писателям, появляется и у самого способность изобретать подобные же мысли. Далее, что можно не заметить и опустить при чтении, то не может ускользнуть при переводе: приобретаются понимание и правильный вкус. Нисколько не вредит писать так, как будто ты состязаясь с тем писателем, которого прочитал: написав в том порядке, как ты запомнишь, содержание прочитанного, и прочитав написанное, следует сравнивать и тщательно обдумывать, что лучше написано у тебя и что у того автора, с которым ты состязаясь.

И большой для тебя будет восторг, если ты написал что-нибудь лучше, с другой стороны, большой стыд, если все написал он лучше. Иногда можно выбирать особенно замечательные места из известного сочинения и состязаться с этими отборными местами; правда, состязание смелое, не безумное, потому что ведется тайно, и мы знаем таких людей, которым подобные состязания принесли большую пользу. Не предаваясь отчаянию, они, наконец, превзошли тех, которым осмеливались только подражать. Когда забудешь что-нибудь из своего сочинения, можешь снова перечитать его, причем одни места можно удержать, а другие зачеркнуть, иное прибавить, иное исправить. Конечно, все это трудно и в высшей степени. Но зато плодотворно, и именно вследствие самой своей трудности.

Знаю, ты теперь с особенным усердием упражняешься в речах; я бы не советовал тебе постоянно упражняться в этом задорном и как бы воинственном слогое, подобно тому как земля засеивается попеременно разными семенами, так и умы наши укрепляются то тем, то другим размышлением. Желая, чтобы ты когда-нибудь занимался и каким-нибудь отделом из истории, чтобы ты тщательно писал письма. Не мешает иногда давать себе некоторый отдых и развлечение стихотворениями, не говорю, непрерывными и длинными, так как это можно делать только при полном досуге, а игривыми и краткими, доставляющими приятное развлечение при всяких занятиях. Стихотворения называются забавой, но они тогда доставляют своим авторам такую же славу, как и серьезные произведения.

Эти мелкие произведения удивительным образом возбуждают дух и в то же время дают ему отдых, причем составление приносит нам такую же пользу, как и сочинение больших пьес. Когда нам надоедает неизбежное соблюдение метра, мы с величайшей готовностью принимаемся писать то, что легче» [4, 95-96]. Тепер зрозуміло, що Плінія Старшого по праву можна вважати одним із авторів і засновником класичної системи освіти. Ці методичні вказівки, поради були повністю сприйняті в наступну епоху Відродження і взяті на озброєння європейськими педагогічними системами, в тому числі й вітчизняними. В епоху кризи та розпаду Римської імперії шкільна справа приходить до занепаду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фролов. Э.Д. Изучение истории Древней Греции в СССР. (50-70 гг.) // Вестник древней истории – 1977. – № 4. – С. 35-56.
2. Куликова Л.Б. Вісник НАНУ, 2005. –120 с.
3. Жураковский. История образования в Древней Греции. – М., 1940. – С. 357-358.
4. Гвоздева Л. Образованность и литературные нравы в римском обществе времени Плиния Младшего // Журнал Министерства Народного Образования. – 1878. – С. 95-96.
5. Куликова, 2005. – 120 с.
6. Christ. Geschichte der griechischen Literatur. Nördlingen, 1889.
7. Мифология. Большой энциклопедический словарь, 1998. –653 с.
8. Peck, 1962. s.v. 68.
9. Peck Narper's dictionary of classical Literary. – N.Y., 1962.
10. Stenzel. Platon der Erzieher, 1928. –12 с.